

IQTIDORLI O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MASALALARI

Kenjaboyeva Nigora Mamayusufovna

Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Maktabgacha, boshlang'ich va mazsus ta'lim metodikalari" kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bōyicha falsafa doktori

Sapieva Nargiza Mamayusufovna

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi Denov tuman 2–ixtisoslashtirilgan maktab internati direktori

Annotatsiya: Maqola iqtidorli o'quvchilarning kreativ fikrlash kompetentligini rivojlantirishni ijtimoiy–pedagogik qo'llab–quvvatlash uchun sharoit yaratishning dolzarb muammolaridan biriga bag'ishlangan. "Iqtidorlilik", "kreativlik", "iqtidorli o'quvchilar", "kreativ fikrlovchi o'quvchilar", "ijtimoiy–pedagogik yordam" tushunchalarining mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning kreativ fikrlash kompetentligini rivojlantirishni qo'llab–quvvatlashning maqsadlari, asosiy shartlari, vazifalari, amalga oshirish bosqichlari, mazmuni ko'rib chiqiladi. O'quvchilarning kreativ fikrlash kompetentligini rivojlantirishni samarali ijtimoiy–pedagogik qo'llab–quvvatlash bo'yicha belgilagan shart–sharoitlarni amalga oshirish maqsadida ularda kreativni rivojlantirish uchun "ixtisoslashgan" faoliyatni tashkil etishning asosiy shakllari va usullari tanlab olindi.

Kalit so'z va iboralar: iqtidor, qobiliyat, iqtidorli o'quvchilar, ўқувчилар, kreativlik, kreativ qobiliyat, kreativ salohiyat, ijtimoiy–pedagogik yordam, pedagogik sharoitlar.

KIRISH. Bugungi globallashuv va jamiyatni axborotlashtirish sharoitida yangi g'oyalar, bilimlar, texnologiyalarning paydo bo'lishi shaxsdan yangi ijtimoiy muhitga moslashish, yangi narsalarni idrok etish, ma'lumot olish, hayot davomida o'rganish, ijodiy o'zini o'zi anglash, davlat fuqarosi sifatida ijtimoiy va kasbiy o'sishni rivojlantirish qobiliyatini talab qiladi. Yangi O'zbekiston maktabi insonning shaxs sifatida individualligini har tomonlama rivojlantirishni va uning qobiliyatlari va iste'dodlarini aniqlash asosida jamiyatning eng yuqori qadriyatini ta'minlashi kerak.

SO'NGGI TADQIQOTLARNI TAHLIL QILISH. O'quvchilarning iqtidorlilik murakkab hodisa bo'lib, u bilan ishlash o'qituvchilar faoliyatining eng muammoli sohalaridan biri bo'lib qolmoqda. Haqiqat shundaki, zamonaviy ta'lim sohasida iqtidorli o'quvchilar tez o'zgaruvchan dunyoning ta'lim, o'qitish, moslashish, ijtimoiylashuv jarayonida eng e'tiborli bo'g'indir.

Amerikalik psixolog J.Renzulli "Iqtidorlilik qobiliyatlarni tavsiflovchi va faoliyatning turli sohalarida namoyon bo'ladigan xulq–atvordir", – deb isbotlaydi[1, 65–b].

F.Monks va I.Ipenburglar ta'kidlaganidek, iqtidorning asosi, moyillik – qobiliyatlarni rivojlantirishning irsiy shartidir[2].

Iqtidorli o'quvchilar – bu erta yoshda muayyan turdagi faoliyatni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar. Ular o'qish va ma'lum bir ta'lim sohasida muvaffaqiyatga erishishda tengdoshlaridan sezilarli darajada oldinda. O'quvchining iqtidorlilikning muhim belgisi o'quvchining yoshiga nisbatan aql–idrokning oldindan belgilab qo'yilgan rivojlanishidir. Iqtidorli o'quvchi yuqori aqliy faollik, ijodkorlik, nostandart fikrlash, muammolarga nostandart qarashlar, faoliyatning muayyan turiga qiziqish, aqliy faoliyatga moyillik, ijodkorlikka intilish bilan ajralib turadi.

K.Rodgers fikricha, intellektual iqtidorning tuzilishi quyidagilardan iborat: aqliy xususiyatlar majmuasi (intellektual qobiliyatlar, intellektual nazorat, intellektual mezonlar) va individual psixologik tajriba[3, 64–65–bet].

O.Matyushkinning fikricha, kreativ iqtidor quyidagi mezonlar bilan belgilanadi:

kognitiv motivatsiyaning etakchi roli;

yangi narsalarni topishda, muammolarni qo'yish va hal qilishda namoyon bo'ladigan ijodiy tadqiqot faoliyati;

original echimlarga erishish imkoniyati;

prognoz qilish imkoniyati;

yuksak axloqiy, axloqiy va intellektual baholashni ta'minlaydigan ideal standartlarni yaratish qobiliyati [4, 64–65–bet].

D.Ziyoeva kreativ iqtidorga quyidagicha ta'rif beradi; “dunyoga nostandart qarashda, nostandart fikrlashda namoyon bo'ladigan qobiliyatdir. Bunday o'quvchilar tasavvurga, ixtiroga, sezgiga boy, maxsus bilimlarni to'playdi, tengdoshlari uchun tushunarsiz va ko'pincha o'qituvchiga tushunarsizdir” [5, 15–bet].

Kreativ kompetentlik shaxsda mustaqil fikrlash sifatlari namoyon bo'lishining eng asosiy va faol shakli hisoblanadi. Barcha tariflar bir–biridan keskin farq qiliga qaramay, uning ba'zi umumiy jihatlarini ko'rsatish mumkin:

birinchidan, kreativ kompetentlik natijasi sifatida olinadigan mahsulotning sifat jihatidan yangilikka ega bo'lishi; ikkinchidan, ushbu jihatlar kreativ kompetentlikning dastlabki asoslarida mavjud bo'lmaganligi;

uchinchidan esa, har qanday kreativ kompetentlik faoliyati intellektual izlanishni taqozo etishi bilan belgilanadi.

Kreativ iqtidorli o'quvchi o'z–o'zini tasdiqlash imkoniyatini beradigan tadbirlarda qatnashishni xohlaydi, darslarda katta bilimdonlikni namoyish etadi, o'qituvchiga xalaqit beradi va shuning uchun intizomni buzuvchi sifatida qabul qilinadi. U faktlarni yodlamaydi, ma'lumotnomalardan foydalanadi, uning aqliy ishining intensivligi ma'lumotni sharhlashga, yangi g'oyalarni va variantlarni ishlab chiqarishga qaratilgan. Bunday o'quvchi sabablarni topishga va ularni tushuntirishga intiladi, dunyoqarash masalalari bilan qiziqadi, tadqiqot qiladi, ko'plab original g'oyalarni ishlab chiqaradi, lekin tezda boshqalarga o'tadi [5, 55–bet].

V.Molyako kreativ iqtidor muammosini o'rganar ekan, kreativ salohiyat tizimidagi ayrim tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatdi:

qiziqishlar, ularning tizimlilik, yo'nalishi va chastotasi; izlanuvchanlik, muammoli vaziyatlarni topish va hal qilishga moyillik;

birlashtirish, analoglarni topish, qayta qurish qobiliyati;

moyillik, sezuvchanlikning kuchayishi, shuningdek, aqliy jarayonlarning dinamikida namoyon bo'ladigan tendentsiyalar;

yangi ma'lumotlarni o'rganish tezligi; doimiy qiyoslash, qo'shib qo'yishga moyillik;

umumiy intellektning namoyon bo'lishi – tushunish, baholash tezligi va qaror qabul qilish yo'lini tanlash;

maqsadlilik, qat'iyatlilik, tizimli ish;

intuitivizm – ongsiz bashorat va qarorlarni namoyon qilish qobiliyati;

o'z strategiyasini ishlab chiqish qobiliyati [6, 75–bet].

Bir qator ilmiy ishlar va real amaliyot tahlili umumta'lim muassasalarining ijtimoiy pedagoglari va o'qituvchilari kreativ iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashga yetarli darajada tayyor emasligini isbotlaydi: ularning individual xususiyatlarini hisobga olmaydilar, o'quvchining kreativ shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shmaydilar.

O'qituvchilar ko'pincha kreativ iqtidorli o'quvchining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning nostandart fikrlash va xulq-atvorini, o'jarligini, modellarga amal qilishni istamasligini etarli darajada anglamaydilar. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashni muayyan ta'lim muassasasining real sharoitlarini hisobga olgan holda tashkil etish zarur.

Kreativ qobiliyatli o'quvchilar bilan ishlashda bir qator ijtimoiy–psixologik muammolar paydo bo'lishi mumkin: ota–onalar bilan nizolar, tengdoshlar va o'qituvchilar bilan muloqot qilish muammolari, ijtimoiy yordamni yo'qotish. Shu bois umumta'lim muassasasida kreativ iqtidorli o'quvchilarni qo'llab–quvvatlash, ularning individual va shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashish zarurligi to'g'risida savol tug'iladi.

ASOSIY MATERIALNI TAQDIM ETISH. Ilmiy adabiyotlarda iqtidorlilik insonning ma'lum bir faoliyat sohasida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishishga imkon beruvchi qobiliyatlarining sifat jihatidan o'ziga xos kombinatsiyasi sifatida ta'riflanadi. Mahalliy olimlarning aksariyati iqtidorning asosini qobiliyatlar – muayyan faoliyat turlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun shart bo'lgan shaxsning individual va psixologik xususiyatlari to'plami deb hisoblashadi.

J.Renzullining inson salohiyati tushunchasiga ko'ra, iqtidor uchta xususiyatning yig'indisidir: intellektual qobiliyatlar (o'rtacha darajadan yuqori); kreativlik; qat'iyatlilik. Uning modeli bilim va qulay muhitni ham hisobga oladi [1, 86–b].

Iqtidorli o'quvchilar – bu muayyan turdagi faoliyatda yorqin yoki ajoyib yutuqlari bilan ajralib turadigan o'quvchilar.

Ijod – bu insonning samarali faoliyati bo'lib, uning natijasida yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlar yaratiladi.

R.Sternbergning fikricha, kreativlikning namoyon bo'lishi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

aql–zakovat qobiliyat sifatida;

bilim;

fikrlash uslubi;

individual xususiyatlar;

motivatsiya;

tashqi muhit [8].

Olimlarning [4, 5, 6] ilmiy ishlarini tahlil qilish asosida biz kreativ qobiliyatni shaxsning kreativ qobiliyatlarining potentsial individual o'ziga xos xususiyati sifatida aniqlaymiz, bu muayyan faoliyatda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishish imkonini beradi (an'anaviy "o'rtacha" darajadan yuqori).

Biz kreativ qobiliyatlarni ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning sharti bo'lgan va yangi, o'ziga xos mahsulotni yaratish bilan bog'liq bo'lgan shaxsning individual va psixologik qobiliyatlari, deb hisoblaymiz.

O.Matyushkinning kreativ iqtidor tushunchasi ko'ra, ijodiy iqtidor quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga olgan integral tuzilmadir: kognitiv motivatsiya, tadqiqot va kreativ faoliyat, o'ziga xos qarorlar qabul qilish qobiliyati, bashorat qilish va oldindan ko'rish qobiliyati, ideal yaratish qobiliyati, yuqori estetik, axloqiy, intellektual baholashni ta'minlaydigan standartlar [4, 29–b].

J.Gilford kreativ qobiliyatning quyidagi asosiy parametrlarini ajratib ko'rsatdi:

o'ziga xoslik – qo'zg'atuvchilarga nostandart tarzda javob berish qobiliyati;

fikrning moslashuvchanligi – bir vazifadan ikkinchisiga o'tish tezligi;

turli g'oyalarni yaratish va ishlab chiqarish qobiliyati;

muammolarni aniqlash va shakllantirish qobiliyati,

ma'lum tafsilotlarni qo'shish orqali idrok ob'ektini yaxshilash qobiliyati;

muammolarni analitik va sintetik operatsiyalar orqali hal qilish qobiliyati [8, 443–b].

Shunday qilib, kreativ iqtidorli o'quvchilarni ijtimoiy–pedagogik qo'llab–quvvatlash murakkab jarayon bo'lib, unda o'quvchilar, muassasaning ijtimoiy pedagogi, psixolog, o'qituvchilar, ota–onalar, o'quv jarayonining boshqa ishtirokchilari, maktabdan tashqari ta'lim muassasalarining mutaxassislari ishtirok etadilar.

Olimlar[6, 10] tadqiqotlari asosida va kreativ iqtidorli o'quvchilarni qo'llab–quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy–psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, biz bunday o'quvchilarni ijtimoiy–pedagogik qo'llab–quvvatlash bosqichlarini aniqlaymiz. quyidagicha bo'lishi mumkin.

Birinchi bosqich – tayyorgarlik:

iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning axborot–uslubiy ta'minotini takomillashtirish (asosiy davlat me'yoriy hujjatlarni, muammo bo'yicha adabiyotlarni o'rganish; ma'lumotlarni to'plash; iqtidorli o'quvchilarni topish algoritmini ishlab chiqish);

o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini tahlil qilish; ushbu o'quvchilar bilan ishlash dasturini ishlab chiqish;

o'quvchilarning iqtidorliligini diagnostikasi;

iqtidorli o'quvchilarning ma'lumotlar bankini yaratish;

dasturni amalga oshirish uchun o'qituvchilarni tayyorlash).

Ikkinchi bosqich amaliy:

dasturni amalga oshirish va iqtidorli o'quvchilarni (shu jumladan, kreativ qobiliyatli) rivojlantirish uchun tashkiliy ijtimoiy–pedagogik va psixologik shart–sharoitlarni ta'minlash.

Uchinchi bosqich – umumiy:

iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning ishlab chiqilgan modeli samaradorligini baholash, kreativ qobiliyatli o'quvchilarni qo'llab–quvvatlash va rivojlantirish masalalari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Iqtidorli o'quvchilarni ijtimoiy–pedagogik qo'llab–quvvatlashni quyidagi sxema bo'yicha rejalashtirish mumkin:

pedagogik–psixologik diagnostika → iqtidorli o'quvchilarning ma'lumotlar bankini yaratish → qo'llab–quvvatlash dasturlarini yaratish → dasturlarni amalga oshirish → qo'llab–quvvatlash natijalarini tahlil qilish va baholash.

Birinchi bosqichda kompleks psixodiagnostika muhim ahamiyatga ega – o'quvchilarni diagnostika qilishning zamonaviy texnologiyalari tizimi (kognitiv aqliy jarayonlarni, intellektual rivojlanish va kreativ qobiliyat va fazilatlarini aniqlash; shaxsiy xususiyatlar, o'quvchining rivojlanishini kuzatish, ta'lim faoliyati va xatti–harakatlarini kuzatish; tahlil qilish), o'quvchilarning kreativ faoliyati mahsulotlari, individual buzilishlar tashxisi natijalariga ko'ra o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini qayd etish va boshqalar), o'quvchi ta'limining turli bosqichlarida o'qituvchilar va ota–onalarning diagnostikasi.

Ta'lim muassasalarida iqtidorli o'quvchilar, jumladan, kreativ iqtidorli o'quvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasi yaratish; kreativ qobiliyatlarni yanada rivojlantirish, o'quvchining kreativ resurslarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, o'quvchilarning ijodiy rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirish uchun guruh va individual rivojlanish faoliyatining rivojlanish dasturlari ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlashning muhim yo'nalishi – o'qituvchilarning psixologik-pedagogik kompetentsiyasini ta'minlash, ularni ta'lim mazmuni va shakllarini optimallashtirish (o'quvchining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim sifatini monitoring qilish, iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash tizimini baholash), o'qituvchilarning malakasini aniqlash, shaxsning kreativ rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha tavsiyalar, o'zaro hamkorlikda hamkorlik, kreativ iqtidorni rivojlantirish muammolari bo'yicha uslubiy yordam va maslahat, o'quvchining kreativ qobiliyatini rivojlantirish vositasi sifatida darsni takomillashtirish.

XULOSA. Kreativ iqtidorli o'quvchilarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning ijodiy salohiyatini faollashtirish va rivojlantirish, ularning jamiyatda muvaffaqiyatli o'zini-o'zi ro'yobga chiqarishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi. Kreativ iqtidorli o'quvchilarni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi barqaror emas, u har bir aniq holatda atrof-muhitga, yashash sharoitlariga qarab o'zgarishi mumkin.

Tadqiqot natijalari o'rganilayotgan muammoning barcha tomonlarini hal qilishni tugatmaydi. Ijtimoiy pedagoglarning kreativ qobiliyatli o'quvchilar bilan ishlashga kasbiy tayyorgarligini shakllantirish keyingi tadqiqotlarda istiqbolli bo'lishi mumkin.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Renzulli J. S. The three-ring conception of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity / In R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of Giftedness*, 2005. – Pp. 246–279. – New York: Cambridge University Press.
2. Монкс Ф., Ипенбург И. Одаренные дети [Текст] / Ф. Монкс, И. Ипенбург. – Когито–Центр, 2014. – 132 с
3. Роджерс К. Клиенто–центрированная терапия [Текст] : пер. с англ. / К. Роджерс. – М. : Рефлбук. – К. : Ваклер, 1997. – 320 с.
4. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 29–33.
5. Зиёева Д.К. Талабаларда креатив тафаккурни шакллантиришнинг педагогик асослари// Педагогические и лингвопсихологические особенности развития, формирования и становления личности врача, сборник тезисов Международной конференции, Самарканд, 2021 г. 198– 199 стр.
6. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості // Социс–Прес. 2004. № 6. С. 5–9
7. Sternberg R.J. Creativity from Start to Finish: A «Straight-A» Model of Creative Process and Its Relation to Intelligence // *Journal of Creative Behavior*. 2020. Vol. 54. № 2. P. 229—241. DOI:10.1002/jocb.223
8. Guilford J.P. Creativity / *American Psychologist*. 1950. №5. 5.
9. Шпак О. Соціально–педагогічний супровід у системі адаптації молодого вчителя. *Молодь і ринок*. 2005. №5 (15). С. 5–10.
10. Курагина Г.С. Социально–педагогическое сопровождение подростка из многодетной семьи: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. кандидата пед. наук. – СПб, 2005
11. Шульга Е.Н. Философия креативности: важнейшие веки изучения творчества // *Философия творчества*. Ежегодник. М., 2016. Вып. 2.

12. Кузнецова М.А. Творчество как социокультурный феномен // Вестник Ярославского гос.ун-та им. П.Г.Демидова. Сер. Гуманит. науки. 2011. No1(15). Электронная версия: www.culturalnet.ru/main/getfile/2510

